

„Dedičstvo myšlienok“ ako historicko-filozofický problém (K 100. výročiu narodenia slovenského filozofa Jána Bodnára)

RUDOLF DUPKALA, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov, Slovenská republika

DUPKALA, R.: „Legacy of Ideas“ as a Historical-Philosophical Issue
(In Honor of the 100th Anniversary of the Birth of the Slovak
Philosopher Ján Bodnár)
FILOZOFIA, 79, 2024, No 10, pp. 1197 – 1212

This article analyzes and interprets the Slovak philosopher Ján Bodnár's contributions to the research regarding the history of both global and Slovak philosophy. Bodnár's published works in this area are divided into three distinct periods, presented, and evaluated. The methodology of the research of philosophical thinking in Slovakia within the context of the social and political development after the Second World War is emphasized. The article highlights the fact that Bodnár always endeavored to avoid “black and white” methodology which was typical for his time. Special attention is given to the issue of so-called “immanent determination” philosophy and the issue of period indoctrination. The article applies the “ad fontes” principle and approach. The conclusion observes that Ján Bodnár's life's work is deserving of complex historical-philosophical research.

Keywords: Ján Bodnár – philosophy – human – history – nation – spiritual culture

*Každý skutočný filozof
má svoju predstavu
o dejinách filozofie.
Rémi Brague*

Úvod

Dejiny filozofie na Slovensku sa stali predmetom *špecializovaného* výskumu až v druhej polovici 20. storočia. Medzi priekopníkov tohto výskumu sa žiada zaradiť Stanislava Felbera, Jána Kocku, Jaroslava Martinku, Igora Hrušovského, Eleny Városovú, Teodora Münza, Jána Bodnára a ďalších.

V predkladanom príspevku sa pokúsim o analyticko-interpretáciu prezentáciu výsledkov historicko-filozofického výskumu Jána Bodnára, ktorého nedožitú sté narodeniny si pripomíname v tomto roku. Jeho aktivity v uvedenej oblasti výskumu som rozčlenil na tri základné etapy.

Jednotlivé etapy Bodnárovej tvorby „mapujú“ jednak aktuálnu spoločensko-politickú atmosféru danej doby a jednak exemplifikujú aj aktuálne podoby indoktrinácie filozofie v podmienkach ČSSR. Pre záverečnú etapu tvorby J. Bodnára (po 1989) je – naopak – charakteristická sloboda vedeckého bádania, spätá s pluralitou filozofických smerov, s pluralitou filozofických interpretácií atď.

1. Prvá etapa historicko-filozofického výskumu (do roku 1971)

Počiatky historicko-filozofických aktivít J. Bodnára spadajú do 50. rokov minulého storočia a tie sa na Slovensku vyznačovali silnou indoktrináciou všetkých spoločenských vied. V oblasti výskumu dejín filozofie sa vychádzalo zo schematickej, ba až dogmatickej metodológie, podľa ktorej dejiny filozofie sú len kontinuálnym „bojom materializmu s idealizmom“, pričom materializmus stojí vždy na strane *pokroku a vedy*, zatiaľ čo idealizmus mal v každej svojej podobe len *spiatočnícky a nevedecký* charakter (Ždanov 1950, 92 – 93). Nazdávam sa, že J. Bodnár sa dištancuje od uplatňovania takejto metodológie už vo svojej prvej samostatnej monografii *O súčasnej filozofii v USA* (1956).

Napriek tomu, že aj on musel *splácať daň* vládnucej ideológii marxizmu-leninizmu, už v tejto práci badať nielen „záblesky“ jeho tvorivého myslenia, ale tiež aspoň úsilie o vymanenie sa z osídien dobovej indoktrinácie. Dokladajú to aj tieto jeho slová:

...je nepopierateľné, že vedecký materialistický svetonázor sa rodil z tradícií predmarxistického materializmu. No znamenalo by ochudobnenie týchto tradícií, keby sme popierali dôležitý význam určitých prvkov alebo tendencií, obsiahnutých v niektorých idealistických koncepciách, pre rozvoj filozofického a spoločenského myslenia, dokonca i náhľadov, o ktorých nemožno povedať, že by boli zrejme materialistické (Bodnár 1956, 8).

V prípade citovanej monografie J. Bodnára sa žiada pozitívne reflektovať už skutočnosť, že v období totálnej hegemonie *sovietskej* marxisticko-leninskej filozofie sa nebál zvoliť za predmet svojho výskumu aktuálne najvplyvnejšie smery americkej filozofie (Bodnár 1956, 61 – 157). Je jasné, že v dobe publikovania tejto práce, t. j. v období tzv. studenej vojny, keď najväčším nepriateľom sovietskeho respektíve *ľudovodemokratického* bloku bol americký imperializ-

mus, Bodnárov výskum ideovo nekulminuje v kapitolách o americkom pragmatizme, neorealizme, personalizme, respektíve novopozitivismu, ale kulminuje v záverečnej kapitole propagujúcej „najzdravšie tendencie v americkom socialistickom a marxistickom hnutí“ (Bodnár 1956, 191 – 207).

V každom prípade však J. Bodnár bol (a zostane) jedným z prvých slovenských historikov filozofie, ktorí našej odbornej verejnosti predstavili najnovšie smery americkej filozofie nielen *deskriptívnym*, ale tiež primerane *analytickým* spôsobom. Aspoň nepriamo na to poukázal aj J. Švihran, autor prvej recenzie citovanej práce J. Bodnára, v ktorej konštatoval:

Aj keď je kniha určená pre širokú verejnosť... kapitoly o pragmatizme, neorealizme a kritickom realizme presahujú toto zameranie a predstavujú solidné a materiálno dobre podložené kritické štúdie, za čo bola kniha zaslúžene odmenená cenou Slovenskej akadémie vied (Švihran 1957, 205).

Podobné výhrady voči schematickej metodológii marxizmu-leninizmu nachádzame tiež v Bodnárovej štúdii z roku 1957, ktorá má názov *K otázke hodnotenia idealizmu*. Bodnár tu zjavne odmieta jednostranné absolutizovanie tzv. *sociálnych* príčin, respektíve zdrojov idealizmu, výsledkom ktorého bolo vymedzenie idealizmu len ako ideového produktu „kapitalistickej hospodársko-spoločenskej základne“. V tejto súvislosti spochybnil tvrdenie, že „zánik kapitalizmu bude znamenať skazu sociálnych základov idealizmu“, pričom zdôraznil, že takéto zjednodušujúce výklady idealizmu „nevystihujú v plnom rozsahu príčiny jeho existencie, životnosti, zanikania jedných jeho foriem a tvorenia sa nových“ (Bodnár 1957, 257).

Nazdávam sa, že J. Bodnár bol jedným z prvých slovenských historikov filozofie, ktorí nasmerovali svoju výskumnú pozornosť aj na problematiku tzv. *gnozeologických* koreňov idealizmu. Pokiaľ sa pritom aj opieral o výsledky Lenínovej analýzy danej problematiky, tak tým len obhajoval svoje vlastné výhrady voči vtedajším dogmatickým reflexiám idealizmu ako výlučného produktu *antivedeckého* myslenia. Bodnár tu vcelku otvorene zastával tézu, že filozofický idealizmus je nezmyslom len z hľadiska vulgárneho materializmu alebo že *rozumný idealizmus je rozumnému materializmu bližší ako hlúpy materializmus*.

Podobne charakterizoval aj jednostranné (a teda zjednodušené) spájanie idealizmu len s tzv. reakčnou politikou či dokonca „stotožňovanie pojmu idealistická filozofia s pojmom *buržoázna ideológia*“ (Bodnár 1957, 258). Inak povedané: Bodnár už v tejto štúdii minimálne naznačil úskalia vyplývajúce z „neúmerného spájania filozofie s politikou“, pričom priamo konštatoval, že takéto „spájanie“ smeruje až „k nivelizácii špecifickosti filozofie“ (Bodnár 1957, 258).

Inak povedané, J. Bodnár sa už v citovanej štúdii usiluje *dištancovať* aspoň od „v marxizme nedoškolených vykladačov filozofie, ktorí napríklad vo Whiteheadovi nevidia nič inšie ako platonika alebo v B. Russellovi epigóna Berkeleyho“ (Bodnár 1957, 259).

Tento jeho metodologicko-antischematický prístup k skúmaniu dejín filozofie, ktorý – podobne ako on – uplatňovali aj E. Segeňová (Várossová) a T. Münz, však neunikol pozornosti niektorých marxisticky ortodoxných predstaviteľov vtedajšej slovenskej filozofie, konkrétne L. Hanzela, ktorý ich prístup označil za „nevedecký“ a „protimarxistický“ (Hanzel 1955, 1343). V marxisticky neortodoxnom hodnotení idealistickej a vôbec celej tzv. západnej filozofie J. Bodnár pokračoval aj vo svojej monografii s názvom *Od realizmu k iracionalizmu* (1966).

O kontinuite jeho kritiky schematickej metodológie marxisticko-leninskej filozofie svedčí už prvá kapitola tejto knihy, v ktorej sa venuje základným teoretickým otázkam výskumu novej nemarxistickej filozofie, pričom prezentuje aj

vlastný postup autora, podľa ktorého prekonanie tzv. čierno-bielej schémy nevyhnutne vyžaduje uplatnenie diferencovaného prístupu, rešpektujúceho špecifické znaky jednotlivých filozofických hľadísk... jednak v dôsledku vlastného imanentného vývinu filozofie, jednak pod vplyvom rôznych spoločenských a kultúrnych faktorov, ako aj stimulov rozvíjajúcej sa vedy (Bodnár 1966, 5 – 6).

Bodnár vymedzuje tri metodologické premisy, respektíve aspekty, bez ktorých je hodnotenie idealizmu neadekvátne a nekorektné. Prvým je aspekt *racionalistický*, spočívajúci v jednostrannom prístupe k racionálnej stránke poznania, v „ontologizovaní myšlienkových postupov... a ich odtrhnutí od materiálnej skutočnosti“ (Bodnár 1966, 10 – 11). Druhý aspekt nazval *empirickým* alebo *skúsenostným*. Týmto aspektom sa vyjadruje jednostranný prístup k skúmaniu foriem a obsahu našej skúsenosti. Tretí aspekt, tzv. *emotívny*, „znamená ontologizovanie niektorých zvlášť výrazných zložiek nášho vnútorného života, ako je sympatia, láska, hrôza, strach, vôľa, ich nadradenie racionálnej a zmyslovo-skúsenostnej zložke poznania. V tejto súvislosti zdôrazňuje, že

vedecký filozofický systém nutne musí zahrnúť do svojich generalizácií všetky tri aspekty, pretože tieto svojím spôsobom, vo vnútornej súvislosti, závislosti a protirečivosti formujú odraz objektívnej skutočnosti v našom vedomí (Bodnár 1966, 10 – 11).

Pripomínam, že v citovanej monografii J. Bodnár predstavil najnovšie koncepcie vtedy ešte aktuálne tvoriacich mysliteľov, akými boli K. Jaspers, M. Heidegger, J. P. Sartre, K. Barth, E. M. Bocheński a ďalší.

Marxisticky neortodoxná pozícia J. Bodnára sa už v prvej etape jeho tvorby neprejavovala len pri charakteristike a kritike metodologických východísk idealizmu, ale tiež pri jeho hodnotení jednotlivých iniciatív v oblasti filozofickej antropológie. Jej vyústením bola jednak odvážna interpretácia, respektíve prezentácia názorov R. Garaudyho v knihe *Od realizmu k iracionalizmu* a jednak jeho *Doslov* k práci A. Schaffa *Filozofia človeka* (1964), ktorý vyšiel pod názvom *K problematike filozofickej antropológie*.

Bodnár v tomto *Doslove* poukazuje na dobovo zjednodušené stanovisko marxizmu, zdôrazňujúce, že rozhodujúcim faktorom „tvorby ľudskej osobnosti“ je „vonkajšie prostredie, v ktorom človek uskutočňuje svoju praktickú činnosť“ (Bodnár 1964, 198). Konštatuje, že

človek nie je iba produktom objektívnych činiteľov, prírodných a spoločenských pomerov... túžba, úzkosť, nadšenie nie sú sentimentálne zážitky alebo nálady vykoľajeného jedinca, sú *vyjavovaním* existencie človeka, rozhodujúceho sa, voliaceho, hľadajúceho, a teda nevyhnutne osamoteného, odkázaného na seba samého... V rozhodovaní, vo voľbe píše človek svoje dejiny, tvorí poľudštený svet, prejavuje sa ako slobodná autentická bytosť. Tu treba hľadať korene pre vedecko-materialistické filozofické učenie o praxi ako určujúceho ontologického kritéria (Bodnár 1964, 198).

Nezanedbateľnú pozornosť J. Bodnár venoval už v prvej etape svojej tvorby tiež problematike výskumu dejín filozofie na Slovensku. Dokladá to aj jeho participácia na spracovaní a vydaní kolektívnej monografie s názvom *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie* (1957).

Hneď v úvode k danej problematike sa žiada poznamenať, že aj napriek stalinistickej indoktrinácii všetkých humanitných vied vo vtedajšom Československu sa jednotliví autori *Kapitol* (vrátane J. Bodnára) už zjavne usilujú aspoň o modifikáciu *schematickej metodológie* sovietskej historicko-filozofickej školy, ktorú reprezentoval predovšetkým A. A. Ždanov. Bodnár tu spracoval časť o *filozofii hlasistov* (V. Šrobár, P. Blaha, A. Štefánka a M. Hodža).

Vskutku objektívne vymedzil už *filozofické základy* hlasistickej ideológie, ktoré – podľa neho – predstavovala najmä tvorba T. G. Masaryka (1850 – 1937). V tejto súvislosti detailne prezentoval Masarykov *konkretizmus, aktivizmus*, aj koncepciu tzv. *drobnej práce*. Zdá sa, že na Slovensku patril opäť k prvým his-

torikom filozofie, ktorí komplexne interpretovali Masarykove filozofické názory, jednak v ich aplikačnej podobe na pomery, ktoré boli charakteristické pre obdobie verejného vystupovania *hlasistov* na konci 19. storočia a jednak pre atmosféru na Slovensku (i v Československu) v 60. rokoch 20. storočia.

Analýzou tvorby V. Šrobára, M. Hodžu a ďalších Bodnár exemplifikuje skutočnosť, že *hlasisti* boli na Slovensku vernými *súputníkmi* masarykizmu, vrátane jeho protimarxistického zamerania. Zároveň však zdôraznil, že v dobe, keď *hlasisti* prezentovali svoj program, ich demokratizmus znamenal

to najpokrokovejšie a najpozitívnejšie, čo okrem socialistického vplyvu v našom politickom i kultúrnom živote existovalo... na hlasistický program obrodovania treba do určitej miery hľadieť ako na významnú zložku v duchovnom vývine u nás (Bodnár 1957, 319 – 320).

K analýze a interpretácii *filozofie hlasistov* sa J. Bodnár vrátil v roku 1965, keď v kolektívnej monografii s názvom *Prehľad dejín slovenskej filozofie* spracoval kapitolu venovanú ideovým základom hlasizmu. V podstate tu len zopakoval svoje základné závery z predchádzajúceho výskumu danej problematiky, pričom sa bližšie venoval iba problematike Šrobárovho chápania *demokratizmu* (Bodnár 1965, 330 – 332).

V historicko-filozofickom skúmaní *dedičstva myslenia* na Slovensku J. Bodnár pokračoval aj v druhej etape svojej tvorby, ktorú možno ohraničiť rokmi 1971 až 1989.

2. Druhá etapa historicko-filozofickej tvorby (1971 – 1989)

Rokom 1971 sa u nás oficiálne začalo obdobie tzv. normalizácie. Bol zverejnený a masovo šírený dokument *Poučenie z krízového vývoja v strane a v spoločnosti po XIII. zjazde KSČ* (ďalej len *Poučenie*), ktorý výrazným spôsobom ovplyvnil aj atmosféru v oblasti všetkých humanitných vied, vrátane filozofie. Už v roku 1972 sa uskutočnilo riadne Valné zhromaždenie Slovenskej filozofickej spoločnosti (ďalej len SFS), na ktorom bol *vyhodnotený* vývin slovenskej filozofie od roku 1948 a – v duchu *Poučenia* – boli stanovené jej základné úlohy v ďalšej etape života našej (vtedy) socialistickej spoločnosti.

Vo *Vyhlásení* SFS sa s poľutovaním konštatuje, že aj „veľká časť slovenských filozofov“ sa v predchádzajúcom období *spreneverila* zásadám marxizmu-leninizmu a viac alebo menej participovala na propagovaní nepripustných „revizionistických názorov, ktoré sú v zásadnom protirečení s politikou KSČ“ (*Vyhlásenie* 1972, 491). Podľa J. Kocku „pohľad na dejiny slovenskej filozofie v duchu *Poučenia* vyložil pri viacerých príležitostiach J. Bodnár“

(Kocka 1998, 366). Na ilustráciu tohto tvrdenia J. Kocka uvádza Bodnárovu štúdiu *Náš filozofický vývin. Retrospektívy a perspektívy* (1973).

Prispôsobovanie sa J. Bodnára ideovo-politickým kritériám tvorby v období tzv. „normalizácie“, nepochybne ovplyvnilo obsah i formu niektorých jeho výstupov negatívnym spôsobom.

V záujme objektívnosti sa žiada pripomenúť, že J. Bodnár v tejto štúdii naozaj spláca tzv. „normalizačnú daň“, keď si v nej kladie za cieľ „prispieť k hlbšiemu poznaniu zdrojov, príčin i dôsledkov antimarxistických tendencií, chýb a omylov v našom filozofickom myslení“, pričom tvrdí, že negatívne tendencie vo vývine slovenskej filozofie sa prejavili predovšetkým „v podliehaní“ marxistického myslenia „vplyvu módnych, najmä sociálno-demokratických a revizionistických koncepcií“ (Bodnár 1973, 330).

Na rozdiel od prvej etapy svojej tvorby vyjadruje sa s *dešpektom* aj k tým antropologicky zameraným smerom a koncepciám nemarxistickej filozofie, voči ktorým prejavoval sympatie, napríklad v monografii *Od realizmu k iracionalizmu* (1966).

Napriek tomu však jeho *retrospektívy* nemali len jednostranne negatívne zameranie, ale zahŕňali aj určitú „hodnotiacu ambivalenciu“. Bilancujúc obdobie vývinu slovenskej filozofie v 50. a 60. rokoch, nezabudol pripomenúť, že „pozoruhodné výsledky“ sa dosiahli najmä v oblasti historicko-filozofického výskumu, a to ako dejín svetovej, tak aj dejín slovenskej filozofie. V tejto súvislosti pozitívne ocenil nielen vydávanie jednotlivých zväzkov *Antológie z diel svetových filozofov*,¹ ale tiež publikovanie *Kapitol* i *Prehľadú dejín slovenskej filozofie*.

Nazdávam sa, že uvedená „hodnotiaca ambivalencia“ mohla mať (a zrejme aj mala) svoje subjektívne i objektívne pozadie. Obdobie „normalizácie“ sa vyznačovalo extrémnou indoktrináciou. Navyše, každý autor v oblasti ideovej tvorby bol (a je) bytosťou, ktorá má sklony aj k omylom (*errare humanum est*). Ani J. Bodnár nebol výnimkou a viaceré jeho názory obsiahnuté v citovanej štúdii z roku 1973 k zmysluplnému rozvoju filozofického myslenia na Slovensku určite neprispeli. Súčasne by sme však nemali strácať zo zreteľa skutočnosť, že *omyl* bol (a je) aj vo filozofii nevyhnutným *súputníkom* človeka na jeho ceste hľadania pravdy a že *omyly* sa – aj vo filozofii – *odpúšťajú*, pokiaľ ich odstránia tí, ktorí sa ich dopustili.

¹ On sám editorsky aj prekladateľsky participoval na vydaní dvoch zväzkov *Antológie*: 1. *Logický empirizmus a filozofia prírodných vied* (1968), 2. *Pragmatizmus, realizmus, fenomenológia, existencializmus* (1969).

Určitý „návrat“ k svojej pôvodnej pozícii v oblasti historicko-filozofického výskumu J. Bodnár napokon zaznamenal už v období normalizácie, keď v roku 1983 vydal monografiu *Dedičstvo myšlienok (Z dejín filozofického myslenia na Slovensku)*² a keď sa editorsky aj spoluautorsky zapojil do procesu spracovania prvých syntetických *Dejín filozofického myslenia na Slovensku* (1987).

Napriek tomu, že jeho práca *Dedičstvo myšlienok* je ešte ovplyvnená tzv. normalizačnou terminológiou, metodológiou, ktorú tu uplatnil, si vo veľkej miere zachovala *anti-schematický* charakter, ktorý bol typický už pre prvú etapu jeho historicko-filozofickej tvorby. Napríklad aj keď *marxisticky* konštatuje, že leitmotívom dejín filozofie je „boj materializmu s idealizmom“, nezabúda dodať, že

[z] tézy o všeobecne pokrokovom charaktere a úlohe materializmu v jeho globálnom vývinovom procese bezprostredne nevyplýva, že bol za každých okolností filozofiou progresívnych spoločenských síl a idealizmus zase filozofiou reakčných síl, že boj materializmu a idealizmu vždy odrážal protiklad základných tried antagonistickej spoločnosti, že z materialistického učenia o svete a poznaní bezprostredne vždy priamo vyplývajú progresívne spoločenské a politické koncepcie (Bodnár 1983, 22).

Aj na celkovom obsahovom zameraní jeho knihy *Dedičstvo myšlienok* možno demonštrovať skutočnosť, že J. Bodnár bol na Slovensku jedným z mála historikov filozofie, ktorí v období normalizácie dokázali pozitívne oceniť tiež iniciatívy viacerých predstaviteľov náboženského myslenia, a to duchovným odkazom solúnskych vierozvestcov Cyrila a Metoda počnúc a religiózno-obrodeneckou filozofiou štúrovcov končiac.

Hoci aj v záverečnej časti tejto svojej monografie hovorí o „triumfujúcej ceste revolučných ideí marxizmu-leninizmu“, nezabúda pripomenúť, že nebolo by *Dedičstva myšlienok*, respektíve tradícií filozofického myslenia na Slovensku, bez „prvých zábleskov svetla myslenia“³, ktoré sa objavili už v 17. storočí na evanjelickom kolégiu v Prešove a na katolíckej univerzite v Trnave, bez ideovej tvorby našich osvietencov 18. a 19. storočia, a predovšetkým bez „národnoobrodzovacieho programu Kollára, Štúra a hlasistov“ (Bodnár 1983, 198). V tomto duchu a s takouto „metodologickou výbavou“ pristupoval Bodnár ako

² Terminologické spojenie „dedičstvo myšlienok“ je v názve tohto príspevku použité práve ako alúzia na názov tejto monografie J. Bodnára.

³ Je to Bodnárova *narážka* na dielo Jána Bayera, predstaviteľa prešovskej filozofickej školy, ktoré vyšlo v roku 1663 pod názvom *Filum labyrinthi seu lux aut cynosura mentium universalis*, skrátene *Lux mentium*, t. j. „svetlo myslenia“.

vedúci autorského kolektívu aj k spracovaniu syntetických *Dejín filozofického myslenia na Slovensku* (1987).

V úvode k tejto práci sa J. Bodnár vracia k metodológii historicko-filozofického výskumu, s ktorou sa prezentoval už v prvej etape svojej tvorby. Akiste nie náhodou celú túto pasáž označil slovami „metodologické vodidlo výskumu“. Okrem iného tu konštatuje, že

metodologické vodidlo, ktoré sme uplatnili v našej práci, možno formulovať takto: v globálnom zmysle slova dejiny filozofie vždy boli arénou boja materializmu a idealizmu. Historik filozofie však musí nevyhnutne skúmať historicko-filozofický proces ako mnohotvárnny, zložitý útvar so široko diferencovanou škálou rôznych prúdov, smerov, názorov... Uvedené metodologické vodidlo nám umožnilo značne diferencovanejší a plastickejší pohľad na naše ideové dedičstvo, v každom prípade nám pomohlo prekonať schematický staticko-ilustratívny prístup, založený na *vzorkovaní* názorov, koncepcií podľa známej *čierno-bielej* schémy. Východiskovým bodom sa stal výskum smerov charakterizujúcich imanentný vývin filozofie danej etapy, ďalej ich interpretácie, resp. modifikácie v konkrétnych, špecifických podmienkach ich pôsobenia ako reálny obraz pomerov v danej epoche, ako odraz špecifických prejavov duchovného života spoločnosti (Bodnár 1987, 11).

Za osobitne podnetnú časť Bodnárových metodologických poznámok, vyjadrených v úvode k dielu *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku*, považujem tú časť, v ktorej hľadá (a napokon aj nachádza) odpoveď na otázku: Prečo písať dejiny *filozofického myslenia* na Slovensku a nie dejiny *filozofie* na Slovensku či dokonca dejiny *slovenskej filozofie*?

J. Bodnár bol pravdepodobne opäť prvým slovenským historikom filozofie, ktorý si takúto otázku výskumne naformuloval, pričom sa žiada zdôrazniť, že odpoveď na ňu, ktorú ponúkol už v roku 1987, si zachovala svoju aktuálnosť aj dnes, t. j. s odstupom času. Táto jeho odpoveď vyplýva z presvedčenia, že terminologické spojenia „filozofické myslenie na Slovensku“, „filozofia na Slovensku“ a „slovenská filozofia“ nemajú synonymický charakter.

Za významovo najširšie a najviac zodpovedajúce špecifikám nášho domáceho *ideového vývinu* J. Bodnár považuje to prvé, teda „filozofické myslenie na Slovensku“, ktoré – popri *dedičstve filozofických myšlienok* – zahŕňa takmer všetky formy duchovnej tvorby vrátane tvorby literárnej, náboženskej, sociálno-politickej, právnej, umeleckej... a to nezávisle aj na etnickej, respektíve konfesionalnej príslušnosti jednotlivých predstaviteľov tejto tvorby. Takto sa súčasťou dejín *filozofického myslenia na Slovensku* mohla stať aj ideová produkcia

autorov maďarskej či nemeckej národnosti, ktorí pôsobili napríklad na dobovej „trnavskej univerzite“ alebo „prešovskej (filozofickej) škole“, pričom svoje diela písali aj po latinsky.

Terminologické spojenie „filozofické myslenie na Slovensku“ ponúka navyše aj možnosť inak chápať (a časovo vymedziť) problematiku samotných počiatkov písanej ideovej tvorby na našom území, akoby to bolo (a je) v prípade dejín *slovenskej filozofie* chápanej ako filozofie spätnej až s obdobím slovenského národného obrodovania, štúrovskou kodifikáciou spisovnej slovenčiny atď. J. Bodnár to komentuje slovami:

Otázka, či písať dejiny *slovenskej filozofie* alebo dejiny *filozofie na Slovensku*, súvisí s otázkou počiatkov *filozofického myslenia* u nás. Prvá alternatíva nevyhnutne posúva tento začiatok prinajmenej do obdobia renesancie, ba azda ešte do bližšieho nám obdobia (do začiatkov národného obrodovania). Druhá alternatíva, ktorú sme si zvolili, naopak, si vyžaduje posun výskumu začiatkov do obdobia Veľkej Moravy, ale aj výskum ideového dedičstva stredovekej kultúry a vzdelanosti na našom území. Odkrýva nám tak *biele miesta* v našom doterajšom filozoficko-historickom výskume. Bez ich *vyplnenia* si ťažko možno predstaviť komplexné *syntetické* spracovanie myšlienkového vývinu na Slovensku (Bodnár 1987, 9).

Možno konštatovať, že na konci druhej etapy svojej tvorby sa J. Bodnár vrátil k antischematickej a antidogmatickej metodológii historicko-filozofického výskumu, ktorú uplatňoval už v 50. a 60. rokoch. V tomto duchu pokračoval a realizoval historicko-filozofický výskum aj v záverečnej etape tvorby, t. j. po roku 1989.

Prínos J. Bodnára v oblasti výskumu dejín filozofického myslenia na Slovensku, spočíva – podľa mňa – najmä v jeho rozhodujúcom podiele na zmene „metodologickej trajektórie“ predchádzajúceho historicko-filozofického výskumu u nás. Konkrétne, v tvorivom prekonávaní stalinsky-schematického a vôbec marxisticky-dogmatického chápania „boja materializmu s idealizmom“ v dejinách filozofie, v jeho heuristicky precíznom „redefinovaní“ a „reformulovaní“ významu terminologických spojení: „filozofické myslenie na Slovensku“, „filozofia na Slovensku“, „slovenská filozofia“ atď.

3. Tretia etapa historicko-filozofickej tvorby J. Bodnára (po roku 1989)

Záverečná etapa historicko-filozofickej tvorby J. Bodnára bola spätá s radikálnymi politickými a spoločenskými zmenami po novembri roku 1989. Zrušením ústavného článku o vedúcej úlohe komunistickej strany v štáte a v spoločnosti zanikol aj ideový monopol marxizmu-leninizmu. Spolu s tým zanikli aj

všetky – ideologicky motivované – cenzúrne opatrenia z obdobia normalizácie. Zásadne nové podmienky sa vytvorili tiež v oblasti humanitných vied, vrátane filozofie. V nadväznosti na to sa objavili aj nové možnosti výskumu dedičstva filozofického myslenia na Slovensku.

V 90. rokoch 20. storočia sa vývinu filozofického myslenia na Slovensku J. Bodnár venoval jednak na stránkach časopisu *Filozofia* a jednak ako spoluautor kolektívnej monografie s názvom *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí*. Z jeho vtedajších historicko-filozofických štúdií sa žiada spomenúť aspoň dve: 1. *Losského filozofia intuitívneho realizmu na Slovensku* (1990), 2. *Noetické konfrontácie v slovenskej filozofii 30. – 40. rokov* (1994). Obidve tieto štúdie boli – svojho druhu – výskumne priekopnícke. V prvej vychádza z predpokladu, že „jadro“ Losského filozofie intuitívneho realizmu

sa dnes začína aktualizovať na pozadí slabnúceho vplyvu ako filozofického scientizmu, tak aj antropologizmu... a narastajúceho záujmu o *rehabilitáciu* filozofie ako uceleného, konzistentného systému všeobecných ideí, reflektujúcich skutočnosť v jej diferencovanom *celku*, vývine a smerovaní. Tento záujem iniciujú ako zmeny v nazeraní na samotnú podstatu vedy (všetky vedy sú kozmologické – K. Popper), tak aj zmeny súvisiace s naliehavou potrebou riešiť globálne problémy ľudstva, presadiť ekologické parametre rozvoja kultúry a civilizácie (Bodnár 1990, 541).

Nazdávam sa, že takéto východisko posudzovania Losského filozofie znesie aj náročné kritériá súčasnej filozofickej metodológie. Bodnár tu tvrdí, že Losského filozofia by mala byť analyzovaná a interpretovaná komplexne, t. j. v *organickej jednote* jej ontologickej, gnozeologickej i eticko-axiologickej dimenzie, a nie „jednostranne“, ako tomu bolo v minulosti aj na Slovensku. V tejto súvislosti sebakriticky priznáva, že sám si to teraz uvedomil, keď si po dôkladnejšom štúdiu Losského filozofie

znova prečítal kapitolku o intuitívnom realizme vo (svojej) práci *Od realizmu k iracionalizmu* (1966). Zrejme vplyv filozofického scientizmu predstavoval prevládajúcu tendenciu v našom vtedajšom filozofickom uvažovaní. Nesporne však najviac poznačil kritické postoje I. Hrušovského k Losskému a jeho žiakovi J. Dieškovi (Bodnár 1990, 544).

Už v tejto štúdiu Bodnár načrtol noetický spor Hrušovského s Losským a Dieškom, pričom jeho analýza a interpretácia tohto sporu sa vyznačuje precíznou komparáciou všetkých ich dobovo najvýznamnejších prác.

Predmetom uvedeného sporu bola samotná „povaha poznania“, vymedzenie reálnych kognitívnych *mohúcností*, nástrojov, respektíve *možností* človeka (ako poznávajúceho subjektu), stanovenie hraníc i kritérií (*pravdivého*) poznania atď.

Bodnár tvrdí, že v tomto spore sa „stretli“ nielen dve diametrálne odlišné noetické pozície, ale tiež dve ontologicky divergentné *vízie* sveta. V tejto súvislosti zdôrazňuje, že zatiaľ čo východiskom Losského gnozeológie je presvedčenie, že „predmet poznania“ – aj keď je časťou vonkajšieho sveta – „môže vstupovať do vedomia poznávajúceho subjektu a byť poznávaný bezprostredne, v origináli tak, ako je“, lebo poznaním môžeme „obsiahnuť“ aj ontologickú podstatu vonkajšej skutočnosti, Hrušovský zastáva názor, že naše poznatky síce môžu byť viac-menej *adekvátne* štruktúre *vonkajšej* skutočnosti, no „ontologickú kvalitu“ tejto skutočnosti „obsiahnuť“ nemôžu. J. Bodnár k tomu poznamenáva:

Nech by bola Hrušovského argumentácia v danom smere akokoľvek presvedčivá... nie je ťažké objaviť v nej určitú nekonzistentnosť. Ak by totiž vo svete, ktorý nás obklopuje, malo existovať niečo principiálne nepoznateľné, tak to nemôže byť konkrétna vec, predmet, ale len akýsi substanciálny činiteľ, substrát v zmysle substanciálnej metafyziky. Rozvoj ľudského poznania dokazuje, že poznanie má síce fragmentárny charakter, ale každý takýto fragment je dôkazom principiálnej poznateľnosti všetkých aspektov, ktoré vymedzujú reálnu existenciu daného predmetu. Inak povedané, každý reálne poznaný fragment je poznaním určitého aspektu podstaty predmetu (Bodnár 1994, 562 – 563).⁴

Nazdávam sa, že už z načrtnutého obsahu týchto dvoch Bodnárových štúdií zjavne vyplýva, že ich autor sa prezentuje ako historik filozofie, ktorý rešpektuje pluralitu filozofických smerov a naozaj prekonáva „čierno-biele schémy“ posudzovania filozofie len cez prizmu jej „zakotvenia“ v duchovnej i sociálno-politickej atmosfére danej doby. Neváha sa prikloniť k Losskému, pokiaľ je presvedčený, že v spore s Hrušovským má argumentačne „navrch“. Súčasne však obhajuje scientistickú pozíciu I. Hrušovského, keď ju J. Dieška *neadekvátne* stotožňuje s tzv. machistickým empiriokriticizmom.

Plne sa stotožňujem s Bodnárovým záverečným hodnotením danej problematiky, ktoré je obsiahnuté v týchto jeho slovách:

⁴ Akiste nie náhodou Bodnár ukončil túto časť citovanej štúdie slovami: „Treba len ľutovať, že Hrušovský ostal dlhý odpoveď na otázku, čo vlastne chápal pod *ontologickou kvalitou reálnej skutočnosti*“ (Bodnár 1994, 563).

Noetickými konfrontáciami sa začala úspešne rozvíjať slovenská profesionálna filozofia v 30. – 40. rokoch. Vyznačovala sa otvorenosťou, naviazanosťou na súdobé myšlienkové spory v európskej a v americkej filozofii a naznačovala diferenciaciu v základných filozofických postojoch, takú potrebnú pre zdravý, pozitívny rozvoj našej filozofie. Tento sľubný začiatok bol však prerušený, skôr ako si predstavitelia jednotlivých prúdov mohli hlbšie a presvedčivejšie rozpracovať, upresniť a zargumentovať svoje myšlienkové pozície a v konštruktívnych polemikách ďalej rozvíjať danú problematiku. Bolo to na škodu filozofie, na škodu nášho duchovného rozvoja vôbec (Bodnár 1994, 563).

K analýze a interpretácii tvorby I. Hrušovského (a okrajovo aj k jeho filozofickej pozícii vo vyššie uvedených noetických sporoch) sa J. Bodnár vrátil v roku 1998, keď ako spoluautor kolektívnej monografie *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí* spracoval kapitolu nazvanú „Filozofia Igora Hrušovského“. Hneď na úvod sa tu žiada zdôrazniť, že až do roku 2007, keď pri príležitosti 100. výročia narodenia I. Hrušovského vyšiel zborník venovaný jeho celoživotnému dielu, bola táto Bodnárova kapitola prvou a jedinou prácou svojho druhu, ktorá mala ambíciu „zmapovať“ tvorbu I. Hrušovského vskutku komplexne a vo všetkých etapách jeho myšlienkového vývinu.

Bodnár tu predkladá svoju vlastnú periodizáciu myšlienkového vývinu I. Hrušovského, v ktorej rozlišuje štyri etapy. „Pre prvú etapu je príznačný bezprostredný vplyv novopozitivismu... je tu koncentrovaný záujem o logické a metodologické problémy modernej vedy, respektíve problémy syntaxe a sémantiky vedeckého jazyka“ (Bodnár 1998, 204). Druhá etapa sa vyznačuje záujmom o gnozeologickú problematiku a sprevádza ju jeho noetický spor s intuitívnym realizmom N. O. Losského. Leitmotívom tretej etapy je koncepcia *filozofickej* štruktrológie a štvrtá etapa sa vyznačuje sústredeným záujmom o ontologickú problematiku.

J. Bodnár oprávnene konštatuje, že Hrušovského filozofia kulminuje v jeho teórii bytia, ktorá je zameraná proti ontologickému substancializmu tradičnej idealistickej i materialistickej proveniencie. Oprávnene pritom zdôrazňuje, že proti kategórii „substancie“ Hrušovský kladie kategóriu „štruktúry“. V tejto súvislosti pripomína, že podľa Hrušovského treba zásadne diferencovať medzi „ontickou otázkou bytia“, t. j. otázkou existenciálnej nezávislosti bytia od vedomia, a „ontologickou otázkou spôsobu bytia“, t. j. otázkou univerzálnej charakteristiky bytia prostredníctvom filozofických kategórií. Celú túto problematiku Bodnár uzatvára slovami:

Vnucuje sa otázka, načo Hrušovský potreboval nastoľovať ontickú otázku bytia. Jednou z možných odpovedí by mohla byť aj táto: Hrušovský úporne hľadal možnosti vyhnúť sa argumentom svojich kritikov (Bodnár 1998, 215).

Inak povedané, Hrušovský – podľa Bodnára – pokračoval aj na sklonku svojej tvorby v noetickom spore, ktorý inicioval už v 30. a 40. rokoch minulého storočia. Na rozdiel od uvedeného obdobia jeho ideovými rivalmi už neboli intuitívni realisti, ale boli nimi tzv. normalizační marxisti. Bodnár tak – minimálne implicitne – naznačuje, že Hrušovského tvorbu, vo všetkých jej etapách, sprevádzali menšie či väčšie *spory*. Ak je však filozofia už svojou historickou povahou a podstatou *dialogická*, potom spor nevyučuje. Naopak, predpokladá ho, lebo práve v spore a cez spor si uvedomuje interpretačnú otvorenosť svojho zmyslu a s tým i potrebu neustálej sebareflexie.

4. Záver

Nazdávam sa, že už takto partikulárne načrtnutá analýza historicko-filozofického výskumu Jána Bodnára svedčí o tom, že sa vo všetkých etapách svojej tvorby – raz úspešne, inokedy menej úspešne – snažil vyhnúť schematickej, „čierno-bielej“ metodológii filozofického bádania. Možno povedať, že vždy hľadal spôsoby *zvedčenia* filozofie. Bol presvedčený, že

dogmatizmus a skutočná vedecká filozofia sú javy navzájom sa vylučujúce... Predpokladom filozofického spôsobu uvažovania je kritičnosť, pochybovanie, ustavičný analytický a syntetický ponor do systému axiém, ktoré vybudoval, ktorým určil relatívne hotovú formu a obsah. Dogmatizmus naproti tomu predstavuje stagnáciu a priamočiarosť v myslení (Bodnár 1966, 47).

Vývin filozofického myslenia sa snažil uchopiť ako proces, na ktorom sa podieľajú *vnútorné* i *vonkajšie* podmienky, okolnosti a činitele. Pri analýze filozofických iniciatív na Slovensku mal stále na zreteli nielen bezprostredné recepcie *cudzích* (najmä západoeurópskych) vplyvov a vzorov, ale tiež *domáci* – dobovo aktuálny – historický i kultúrno-spoločenský kontext. Uvedomoval si, že o konkrétnom charaktere filozofie nerozhoduje len jej tzv. imanentná determinácia, že filozofiu vždy ovplyvňovali či doslova spolu-určovali aj konkrétne sociálno-politické pomery. A tie – ako som to naznačil – neboli v prípade filozofickej tvorby J. Bodnára vždy žičlivé, respektíve priaznivé.

Napriek tomu sa žiada poznamenať, že Bodnárova tvorba zaznamenala pozitívny ohlas už počas jeho života. Bezprostredný vplyv a dopad mali Bodnárove historicko-filozofické práce napríklad na jeho generačných súputníkov

E. Városovú a T. Münza. Sprostredkovane stimulovali aj moje vlastné výskumné aktivity, keď som „bodnárovskú metodológiu“ uplatnil doteraz v troch svojich historicko-filozofických monografiách *Štúrovci a Hegel* (2000), *The Prešov School. Philosophy at the Evangelical College in Prešov* (2004) a *Reflexie európskej filozofie na Slovensku* (2006).

Pri takomto bilancovaní je nepochybne možné formulovať aj otázku: Čo mohol náš autor urobiť a napísať inak, skôr, lepšie atď. Nazdávam sa, že v súčasnosti by sme odpoveď aj na túto otázku mohli nájsť len v *interpretačne nezaujatom* a v skutku komplexnom výskume jeho uzavretého celoživotného diela. Osobne som presvedčený, že uvedené dielo si takýto výskum zaslúži, lebo J. Bodnár v ňom (a ním) určite „vrátil“ filozofii na Slovensku viac, než si od nej „požičal“.

Na úvod som ako motto uviedol názor R. Braguea, podľa ktorého „každý skutočný filozof má svoju predstavu o dejinách filozofie“ (Brague 1997, 672). Ak sa s týmto názorom stotožníme, potom môžeme konštatovať, že Ján Bodnár bol skutočný filozof.

Literatúra

- BODNÁR, J. (1956): *O súčasnej filozofii v USA*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry.
- BODNÁR, J. (1957): K otázke hodnotenia idealizmu. *Slovenský filozofický časopis*, 12 (3), 256 – 266.
- BODNÁR, J. (1964): Doslov: k problematike filozofickej antropológie. In: Schaff, A.: *Filozofia človeka*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry.
- BODNÁR, J. (1966): *Od realizmu k iracionalizmu: zo súčasnej západnej filozofie*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry.
- BODNÁR, J. (1973): Náš filozofický vývin: retrospektívy a perspektívy. *Filozofia*, 18 (4), 329 – 339.
- BODNÁR, J. (1983): *Dedičstvo myšlienok: z dejín filozofického myslenia na Slovensku*. Bratislava: Smena.
- BODNÁR, J. (1987): Úvod. In: Bodnár, J. (ed.): *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I*. Bratislava: VEDA.
- BODNÁR, J. (1990): Losského filozofia intuitívneho realizmu na Slovensku. *Filozofia*, 45 (5), 540 – 554.
- BODNÁR, J. (1994): Noetické konfrontácie v slovenskej filozofii 30. – 40. rokov. *Filozofia*, 49 (9), 553 – 563.
- BODNÁR, J. (1998): Filozofia Igora Hrušovského. In: Kollár, K. – Kopčok, A. – Pichler, T. (eds.): *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku v XX. storočí*. Bratislava: INFOPRESS, 202 – 216.
- BRAGUE, R. (1997): Rozšíriť minulosť, prehĺbiť prítomnosť. *Filozofia*, 52 (10), 671 – 679.
- HANZEL, L. (1955): Revízia vedeckého svetonáhľadu – ideologický základ a východisko sociál-demokratizmu. *Pod zástavou socializmu*, 4 (21), 1340 – 1343.

- KOCKA, J. (1998): K osudom slovenskej filozofie v rokoch 1970 – 1989. In: Kollár K. – Kopčok, A. – Pichler, T. (eds.): *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí*. Bratislava: INFOPRESS, 360 – 372.
- ŠVIHRAN, J. (1957): J. Bodnár, O súčasnej filozofii v USA: recenzia. *Slovenský filozofický časopis*, 12 (2), 204 – 205.
- VÁROSSOVÁ, E. (ed.) (1957): *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- ŽDANOV, A. A. (1950): *O umení*. Bratislava: Pravda.

VEGA 1/0394/23 Pokolenia slovenskej filozofie: generačné a dobové impulzy v ideovej kinetike slovenskej filozofie 20. storočia.

Rudolf Dupkala
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
17. novembra 6600/1
080 01 Prešov
Slovenská republika
e-mail: rudolf.dupkala@unipo.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6036-571X>